

JAROSLAV FRANEK

EREC

IZRAEL

MARENČIN PT

Copyright © Jaroslav Franek, 2025
© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2025
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marenčin@marenčin.sk www.marenčin.sk
Cover © Marenčin Media
Layout © Marta Blehová
1100. publikácia
1. vydanie

ISBN 978-80-569-1394-9 (viaz.)
ISBN 978-80-569-1395-6 (ePDF)
ISBN 978-80-569-1396-3 (ePub)

Jaroslav Franek

EREC IZRAEL

MARENČIN PT

OBSAH

Úvod	6
Izrael	12
Klíma	15
Politický systém	16
Populácia Izraela	19
Svetová židovská populácia, vývoj, rozdelenie	23
Československo, Slovensko	26
Slovensko a výskum stresu	30
Slovensko a orientalisti	35
Vydavateľ z Liptovského Mikuláša	46
Spravodlivý medzi národmi	51
Sionizmus a Izrael	54
Teodor Herzl a Vatikán	55
Vatikán a Izrael	63
Jeruzalem	66
Pamätihodnosti Jeruzalema	69
Kóšer a halál	75
Školstvo	78

Nobelove ceny	81
Izraelskí laureáti	82
Slovensko, Československo	82
Maďarsko a „Martania“	88
Izrael – moderná a úspešná ekonomika	91
Z histórie izraelskej ekonomiky	94
Poľnohospodárstvo, vodné zdroje	95
Kibuc	97
Od poklesu ekonomiky k „izraelskému hospodárskemu zázraku“	102
Trochu histórie	107
Úvod	107
Od biblických čias a babylonského zajatia k epoche helenizmu	109
Helénska perióda	115
Od Hasmoneovcov k Herodesovi – rímska etapa	121
Herodes Veľký	123
Povstania proti Rímu	132
Židia a raní kresťania	140
Konštantín Veľký	144
Antický epilóg	146
Izraelskí historici – „Nová vlna“	151

Úvod

V jeden príjemný deň na konci leta roku 2025 som sedel so svojim vydavateľom na rannej káve v sympatickom esprese bratislavského starého mesta. Poznáme sa dlho, vyrastali sme v rovnakej štvrti, rozhovor bol uvoľnený, vládla pohoda.

Spomínali sme na viacero známych osobností zo Slovenska, ľudí, ktorí emigrovali, väčšinou do Izraela, prípadne inde, ale zanechali za sebou silný príbeh. Ako prvého sme spomenuli Ladislava Mňačka, kedysi najvydávanejšieho československého žurnalistu, ktorý na protest proti postoju Československej vlády k Izraelu a jeho víťazstvu v Šesťdňovej vojne roku 1967 odišiel do Izraela. Nebol jediný, rovnako reagovala väčšina účastníkov zájazdu židovskej mládeže, ktorý Mňačko pomáhal organizovať. Niekedy ich označovali ako „Mňačkové deti“. Potom prišla reč na „Imiho“ Lichtenfelda, všestranného bratislavského športovca a zápasníka, ktorý už po emigrácii do vtedajšej Palestíny vyvinul techniku obrany „Krav Maga“. Spomenuli sme oravského rodáka

Eduarda Goldstücker, ktorý bol považovaný za svetovo najlepšieho znalca diela Franza Kafku. Goldstücker emigroval dvakrát, raz na začiatku druhej svetovej vojny a druhýkrát po sovietskej okupácii Československa roku 1968. V oboch prípadoch do Británie. Goldstücker bol aj diplomatom, od roku 1950 až do uväznenia v roku 1951 bol prvým veľvyslancom Československa v mladom štáte Izrael. Následne sme hovorili o Jurajovi Špitzerovi, niekdajšom šéfredaktorovi ikonického „Kultúrneho života“. Obaja sme ho dobre poznali a poznali sme aj jeho rodinu. K Špitzerovým známym patrila aj ďalšia literátka – Leopold Lahola (Friedmann). Dramatik a scenárista, ktorý ovplyvnil slovenskú aj izraelskú kultúrnu scénu a predčasne zomrel roku 1968. Vedeli sme, že Lahola sa istý čas učil maľbe u významného slovenského maliara Jána Mudrocha, ktorý býval v našom bezprostrednom susedstve na Blahovej ulici (neskôr ulica Fraňa Kráľa) a ktorého deti sme v mladosti dobre poznali. Od Laholu sme plynule prešli k Jehudovi Lahavovi. Lahav, rodený Prešovčan, emigroval do Izraela roku 1949 ako mladý človek. V Izraeli pracoval ako novinár, počas obdobia „Pražskej jari“ prispieval aj do slovenských a českých periodík. Znovu sa objavoval na Slovensku a v slovenských periodikách po roku 1989. Lahav nebol ani zďaleka jediný, ktorý využil pád „železnej opony“ na návštevu starej vlasti. Začiatkom deväťdesiatych rokov sme v Bra-

tislave a na Slovensku privítali viacerých členov známej „antikvárnej“ rodiny Steinerovcov, Natana a „Sigyho“ Steinera, objavil sa aj ich sused Tomáš Frankl, syn maliara Adolfa Frankla, ktorého rovnako ako Steinerovcov pripomína pamätná tabuľa na Ventúrskej ulici v Bratislave (tabule sú vzdialené od seba len niekoľko metrov).

Reč sa zvrtila aj na konferenciu venovanú histórii slovenského židovstva, ktorá sa konala roku 1991 v Banskej Bystrici. Zúčastnili sa jej viacerí naši priatelia – historici z Izraela: Robert Büchler, Akiba Nír, Gila Fatranová aj s manželom, architektom Jurajom Fatranom, Lívia Rotkirchenová a tiež môj dobrý priateľ a listový partner Ješajahu Andy Jelínek. Spomenul som si na svoju návštevu u Lívie Rotkirchen v Jeruzaleme, bývala v dome, ktorý bol pamiatkovo chránený a v byte, kde kedysi býval Max Brod, z Československa pochádzajúci spisovateľ, prekladateľ a hudobník, ktorý sa zaslúžil o zachovanie a sprístupnenie kníh Franza Kafku.

Môj vydavateľ má prehľad o vydaných knihách, pripomenul, že v roku 1991 vyšla knižne spracovaná časť pozostalosti historika slovenského židovstva Eugena Bárkányu. Spracoval ju pán Ľudovít Dojč, otec svetoznámeho fotografa Yuri Dojča, ktorý sa narodil roku 1946 v Humennom a od emigrácie v roku 1968 žije v Kanade a Spojených štátoch. Spoluautorkou jednej jeho knihy (*Textures of Jewish Life in Slovakia*) je filmová

a televízna producentka Katya Krausova, pre nás Kata Krausová, ktorá bývala na rohu Vlčkovej a Puškinovej, niekoľko metrov od našich bydlísk, tiež emigrovala. V dávnych časoch bol jej školským kamarátom syn Petra Karvaša, ktorý tragicky zahynul. Keď sme boli pri známom slovenskom dramatikovi Petrovi Karvašovi, tak sa nám stavidlá spomienok opäť naplno otvorili. Starý otec Petra Karvaša bol uznávaný maliar Dominik Skutecký, narodený v Gajaroch. Jeho nádherné, farbami hýriace maľby (nedá mi nepripomenúť obraz „Trh v Banskej Bystrici“) sú ozdobou každej galérie. Skuteckého dcéra Karola (matka Petra Karvaša) spolu so svojím manželom MUDr. Karvašom boli pre svoj židovský pôvod zavraždení v Kremničke. Z rovnakého dôvodu zavraždili nacisti aj brata Karly, vynikajúceho architekta Alexandra Skuteckého, ako miesto jeho smrti sa uvádza Hiadel'ské sedlo. Každý Bratislavčan dobre pozná jeden z jeho realizovaných projektov – Justičný palác. Ale bol aj autorom viacerých, menej známych, ale nie menej kvalitných projektov, ako je napr. krásny obytný dom na Štefánikovej 14.

Pokračovali sme v rozhovore ešte dlho, podobné rozhovory sa totiž dajú viesť bez konca, každá spomienka, každé meno evokuje množstvo ďalších.

Všetky tieto spomienky majú spoločného menovateľa, poukazujú na silný vzťah, aký má Slovensko k Izra-

elu a k ľuďom židovského pôvodu. Ako sme previazaní a spojení, koľko fenoménov máme spoločných.

V strednej Európe malo židovstvo často príchut' niečoho tajomného, neznámeho, orientálneho. Paradoxom je, že v Izraeli je to práve naopak. Izrael uprostred orientálneho sveta predstavuje na Blízkom východe kus „západu“, kus Európy, dokonca strednej Európy. Aj s jej smútkom a nostalgiou, s jej Kafkom a Kunderom, s klezmer hudbou a odmietaním autorít, s humorom, ktorý Stredoeurópan dobre rozumie. Sme Izraelu bližší než západná Európa a platí to aj naopak.

Menami významných židovsko-slovenských osobností vo všetkých sférach života by sme mohli naplniť slušne veľkú encyklopédiu. Ale sú aj iné väzby. Do slovenčiny sme prevzali výrazy, ktoré majú hebrejské, prípadne židovské (jidiš) korene. Je ich prekvapujúco veľa, napr.: kóšer, chochmes, mešuge, amen, Aškenázi, bocher, diaspóra, eruv, geto, golem, galut, Hagada, chasid, chanuka, chucpe, ješiva, kibuc, kipa, leviti, maces, mikve, menora, rabín, Sefardi, synagóga, šalom, šem, šolet, šófar, Talmud, Tóra a mnoho ďalších. Existujú aj slovné spojenia, ktorých pôvod je v Starom zákone, napr.: „Kolos na hlinených nohách“, „Boj Dávida s Goliášom“ alebo „Trápil sa ako Jób“.

Svoju rolu hrá aj to, že Slovensko sa hlási ku kresťanským koreňom. Zmysel tejto charakteristiky sa od

Druhého vatikánskeho koncilu zmenil a napriek rezíduám minulosti dnes nie je kresťanstvo deklaratívne nepriateľské voči židom, naopak, jeho väzby na židovstvo sa zdôrazňujú, stále viac kresťanov ich spoznáva. Jestvujú aj kresťanské zoskupenia, ktoré zdôrazňujú svoje spojenie so židovstvom a explicitne podporujú štát Izrael.

Kniha „Erec Izrael“, teda „Krajina Izrael“, ktorú držíte v rukách je malou sondou do problematiky toho, čo nás spája s Izraelom a so židovstvom.

Jaroslav Franek

IZRAEL

Čo je to Izrael? Pre nás Európanov to môže byť vzdialená krajina, židovský štát, spoločenstvo ľudí, turistická destinácia, miesto na mape, taviaca pec kultúr a národov alebo „pupok sveta“. Môže to byť štát – technologický gigant alebo nepatrná krajina s rozlohou ani nie polovice Slovenska. Izrael je aj druhé meno jedného z praotcov židovského národa, Jákoba a odvodené pomenovanie „izraeliti“ označuje židov.

Všetko uvedené sa dá prijať, Izrael má mnoho tvári, dá sa charakterizovať rôznymi spôsobmi, a aby to bolo ešte zložitejšie, už len vyslovenie mena Izrael často polarizuje spoločnosť. Mnohé z toho, čo sa mu pripisuje sú len mýty bez reálnych podkladov. Ale poďme postupne, začnime geografiou územia, uvedieme fakty, ktoré nie sú sporné:

Izraelský štát sa nachádza na Blízkom východe, na pobreží Stredozemného mora. Jeho južný okraj sa dotýka Akabského zálivu. Susedí s arabskými štátmi, Libanonom, Sýriou, Jordánskom a Egyptom. Rozloha

Izraela je 22 072 km², medzinárodne uznaná rozloha štátu je len 20 770 km², zvyšných 1302 km² sú územia, ktoré Izrael anektoval po Šesťdňovej vojne roku 1967. K Izraelu priliehajú dve oblasti, ktoré nie sú de iure jeho súčasťou, Západný breh (nazývaný tiež Judea a Samária) s rozlohou 5860 km² a Pásmo Gazy s rozlohou 365 km². Tieto územia nie sú súčasťou Izraela, ich právny status je problematický, rôzne vykladaný, spoločne sú označované ako Palestína.

Rozloha Predjordánska (Izrael + Palestína) je cca 28 tisíc km², (pre porovnanie – Slovensko má 49 036 km²). Izrael sa geograficky delí na: úrodnú pobrežnú nížinu, západný horský masív, údolie Jordánu a východný masív. Úrodná je aj Severná nížina (Jizreel), ktorá sa tiahne priečne na os krajiny. Väčšina malej rozlohy Izraela je pokrytá púšťami alebo polopúšťami. Celá oblasť Izraela má málo vlhky a málo vody, najväčšou riekou je Jordán s dĺžkou asi 250 km. Tečie v smere osi Izraela od severu, kde je najvyšším miestom hora Hermon (2814 m n. m., mimo Hermonu je druhá najvyššia hora Meron 1208 m nad morom). V ďalšom tok rieky napája Genezaretské jazero (Kineret), vyteká z neho, pričom tvorí hranicu medzi Izraelom a Jordánskom, oddeľuje Jordánsko a Západný breh. Koryto Jordánu sa nachádza hlboko pod úrovňou morskej hladiny a vlieva sa do bezodtokového Mŕtveho mora. Priemerný prietok Jordánu je 16 m³/s, pre

porovnanie, Dunaj v Bratislave má priemerný prietok 3000 m³/s.

Genezaretské jazero je 212 metrov pod hladinou Stredozemného mora a Mŕtve more – najnižšie položené miesto na našej planéte je minimálne 392 m pod úrovňou morskej hladiny. Mŕtvym sa nazýva, pretože vysoká koncentrácia soli v ňom neumožňuje žiaden život. Hladina Mŕtveho mora klesá, a preto sa udávajú rôzne hodnoty jeho úrovne, niekedy až 420 m pod hladinou Stredozemného mora, resp. svetového oceánu.

Pomenovanie Izrael (hebrejsky Erec Izrael – krajina Izrael) je označenie pôvodnej vlasti židovského národa a toto pomenovanie možno sledovať až do biblických čias. Reflektujú ho biblické texty (napr. 1. kniha Samuelova 13:19). V priebehu dejín od antických čias až do súčasnosti sa názov oblasti aj jej geografické hranice menili. V rímskej ére bolo používané oficiálne označenie *Judea*, čo má väzbu na rovnomenné severné židovské kráľovstvo s hlavným mestom Jeruzalemom, pretrvávajúceho až do rímskych čias. Po troch veľkých židovských revoltách proti Rímu (v 1. a 2. storočí) nahradili rímske úrady termín *Judea* názvom *Palestína*. Zmena názvu bola súčasťou opatrení, ktorými chceli vymazať spomienku na židovský národ. Aj keď malo zavedenie názvu *Palestína* pôvodne protižidovský podtón, časom sa začalo používať aj medzi židmi.

Novodobý štát Izrael etablovaný r. 1948 má oficiálny hebrejský názov Medinat Izrael (Štát Izrael), na označenie jeho územia sa v hovorovej hebrejčine používa pôvodné označenie *Erec Izrael* alebo len zostručnené *Erec (Krajina)*.

KLÍMA

Izrael leží v subtropickej oblasti, teplota vzduchu je zvyčajne vyššia ako v Európe, ale zložitá geografia (výškové rozdiely a vzdialenosť od mora) sa premieta do značných klimatických rozdielov. Prírodzene rolu hrá ročné obdobie aj lokalita. V Jeruzaleme je vhodné mať aj v letných mesiacoch hlavne vo večerných hodinách teplejšie oblečenie. Je to dané nadmorskou výškou mesta okolo 750 m. Na Slovensku to zodpovedá nadmorskej výške Tálov pod hrebeňmi Nízkych Tatier. V zimných mesiacoch sa v Jeruzaleme občas vyskytuje snehová pokrývka. Jeruzalemské domácnosti miestami nie sú na zimu vybavené dostatočným kúrením. Hotely sú vykurované, ale súkromné byty sú neraz odkázané na elektrické ohrievače alebo menej výkonné zdroje tepla. V lete je jeruzalemské počasie príjemné. Teploty sa občas zdvíhajú nad 30 stupňov, ale vzduch je suchý, vlhkosť nízka a pocitová teplota dobre znesiteľná. Ešte chladnejšie ako v Jeruzaleme je v horských oblastiach na severe, kde je v zime časté aj sneženie. V blízkosti

hory Hermon sú v zimných mesiacoch prevádzkované lyžiarske strediská.

Pobrežné mestá ako Tel Aviv, Haifa majú studené zimy a dlhé teplé letá – to je typické pre pobrežie Stredozemného mora. Kuriozitou je, že v dedine Tirat Cvi v severnej časti Jordánskeho údolia bola zaznamenaná najvyššia teplota aká sa v Ázii vyskytla (53,7°C).

Od mája do septembra v Izraeli neprší. Pre malé množstvo vodných zdrojov sa izraelskí vedci zameriavajú aj na vývoj technológií šetriacich spotrebu vody. Jedným z ich vynálezov je kvapková závlaha, ktorá umožňuje pestovateľom úsporne dávkovať vodu jednotlivým rastlinám. S klímou Izraela, respektíve s dlhou dobou slnečného svitu počas jarných a letných mesiacov súvisí iné technologické prvenstvo. Izraelčania sú priekopníci vo využívaní slnečného žiarenia na výrobu solárnej elektrickej energie, v jej produkcii na osobu sú prví na svete.

POLITICKÝ SYSTÉM

Izrael je parlamentnou zastupiteľskou demokraciou s pluralitným politickým systémom. Volebné právo majú všetci občania starší ako 18 rokov, bez ohľadu na náboženské vyznanie, národnosť, pohlavie alebo politické presvedčenie. Hlavou štátu je prezident, ktorý je volený parlamentom na 5 rokov. Výkonná moc je v rukách vlá-

dy, na čele ktorej stojí premiér menovaný prezidentom. Premiérom sa môže stať len člen parlamentu, ktorý získa potrebnú väčšinu poslaneckých hlasov – zvyčajne je to predseda najsilnejšej politickej strany. Po svojom vymenovaní má premiér 45 dní na zostavenie vlády. Vymenovanie členov vlády podlieha súhlasu parlamentu – Knesetu.

Zákonodarným orgánom je parlament (Kneset – „Zhromaždenie“) tvorený 120 volenými poslancami, volia sa v demokratických tajných voľbách na obdobie štyroch rokov. Jestvuje aj zákonná možnosť na predčasné ukončenie činnosti Knesetu v prípade, ak tento odvolá premiéra alebo ak vláda stratí dôveru parlamentu. Ministri vlády sa zodpovedajú premiérovi a Knesetu. Finančnú politiku vlády a financie jednotlivých politických strán kontroluje Štátny kontrolór.

Súdny systém je nezávislý od výkonnej a zákonodarnej moci. Izrael nemá písanú ústavu a jeho politický systém je ukotvený v dvanástich základných zákonoch. Hlavným a najväčším mestom Izraela je Jeruzalem, ale mesto Tel Aviv vrátane prilahlej aglomerácie má viac obyvateľov. Väčšina štátov, s ktorými má Izrael diplomatické styky, má voči štatútu Jeruzalema ako hlavného mesta výhrady a umiestňuje svoje vyslanectvá do Tel Avivu. Pokiaľ jestvujú ich zastupiteľstvá v Jeruzaleme, tak sú na nižšej diplomatickej úrovni.

Jestvujú aj neformálne charakteristiky Izraela, tie zdôrazňujú jeho spojitosť s Európou a Západom. Izrael má na Európu väzby kultúrne, náboženské, obchodné, spoločenské, politické, športové a mnohé iné. V prvých rokoch po vzniku štátu bola podstatná väčšina prichádzajúcich migrantov z radov aškenázskych židov pôvodom z Európy. Až o 40 rokov neskôr začali v krajine získavať výraznejší vplyv sefardskí židia, ktorých predkovia žili na Blízkom východe, v severnej Afrike a v moslimských krajinách. Aj dnes sa dá povedať, že Izrael je kúskom Európy na Blízkom východe, je „západnou“ krajinou obklopenou moslimským svetom.

Izrael nie je len krajina, jej geografia, klíma a politický systém. Najdôležitejší sú ľudia. Tvorí pestrú a jedinečnú zmes kultúr náboženstiev, národností. Kto sú obyvatelia Izraela?